

Олена Подворна

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО РОСІЇ ТА США: ЕКОНОМІЧНА ПЛОЩИНА

Стаття присвячена питанню співробітництва Росії та США у рамках їхнього стратегічного партнерства в економічній площині. Розглядаються питання, які стосуються процесу економічної трансформації Російської Федерації; а також проблеми співпраці двох держав, зокрема в енергетичній сфері. Стаття охоплює часовий період від 1992 року, моменту проголошення стратегічного партнерства, до 2004 року.

Ключові слова: національна безпека, стратегічне партнерство, енергетична безпека, енергетичний діалог, зовнішній борг, економічні реформи, Каспійсько-Чорноморський регіон, Далекий Схід, Ірак.

Елена Подворная. Стратегическое партнерство России и США: экономическая плоскость

Статья посвящена вопросу сотрудничества России и США в рамках их стратегического партнерства в экономической плоскости. Рассматриваются вопросы, касающиеся процесса экономической трансформации Российской Федерации; а также вопросы сотрудничества двух государств, в частности в энергетической сфере. Статья охватывает временной период от 1992 года, момента провозглашения стратегического партнерства, по 2004 год.

Ключевые слова: национальная безопасность, стратегическое партнерство, энергетическая безопасность, энергетический диалог, внешний долг, экономические реформы, Каспийско-Черноморский регион, Дальний Восток, Ирак.

Olena Podvorna. U.S. – Russia Strategic Partnership: economic dimension

Article deals with the question of the U.S. – Russia cooperation in economic sphere within the framework of their strategic partnership. Key issues being discovered in the article are: process of economic transformation in Russia; U.S. – Russia cooperation, in particular in

energy sphere. The paper implies period from declaration of strategic partnership, since 1992 till 2004.

Keywords: *national security, strategic partnership, energy security, energy dialogue, external debt, economic reforms, Caspian and Black Sea region, Far East, Iraq.*

Нормативна база. До головних двосторонніх нормативних документів, які стали підґрунтям реалізації політики Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки в економічній площині в рамках стратегічного партнерства належать: Хартія Російсько-американського партнерства і дружби, Ванкуверська декларація від 1993 року, Московська декларація від 1994 року, Спільна заява щодо принципів і цілей розвитку торгівельної, економічної і інвестиційної співпраці – „Партнерство для економічного прогресу”, Спільна заява президента Володимира Путіна і президента Дж. Буша молодшого щодо нового російсько-американського енергетичного діалогу, Спільна заява президента Російської Федерації Володимира Путіна і президента США Дж. Буша молодшого щодо розвитку російсько-американського енергетичного діалогу від 2002 року, Спільна декларація президента Володимира Путіна і президента Дж. Буша молодшого про нові стратегічні відносини між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки від 2002 року та Спільна заява президента Володимира Путіна і президента Дж. Буша молодшого про розвиток російсько-американських економічних відносин [16; 1; 8; 12; 13; 14; 35; 15].

Предмет економічного співробітництва. Предмет співробітництва Сполучених Штатів Америки і Російської Федерації в економічній площині включає наступні питання: проблема надання допомоги Росії в справі реформування її економічної системи, інтеграція російської економіки до світової економіки, питання зовнішнього боргу Російської Федерації.

Інше питання стосується співпраці в енергетичній сфері. Особливе значення її розвиток має в Каспійсько-Чорноморському регіоні, в регіоні Далекого Сходу та в Іраку.

Співпраця в економічній площині еволюціонувала в значній мірі під впливом трансформації як концепцій стратегічного партнерства, так і процесу його реалізації у політично-військовій площині.

Процес підтримки реформ в Російській Федерації. Потрібно відзначити, що підтримка економічних реформ у Російській Федерації з боку США здійснювалась переважно протягом 90-х років. Після приходу до влади Володимира Путіна, внаслідок змін як у внутрішній

політиці, так і зміни кон'юнктури на світових енергетичних ринках, підхід до модернізації економіки в Росії був змінений.

Сполучені Штати Америки головні принципи співпраці в економічній площині заклали в Акті на підтримку свободи [21]. Він передбачав, окрім підтримки процесу реформ, створення сприятливих умов для діяльності американського бізнесу в Росії та охоплення цього регіону Генеральною системою преференцій.

З метою проведення курсу реформ в Росії США надавали економічну допомогу у формі кредитів. Одночасно Сполучені Штати Америки реалізовували на міжнародних форумах політику заохочування інших західних держав виділяти фінансові кошти Російській Федерації [18].

Допомога з боку США в економічній площині також надавалась у вигляді гуманітарної допомоги (початок 90-х років); програм консультативного і технічного характеру (від 1994 року); допомоги сприяння розвитку торгівлі і інвестиційних проектів (від 1996 року) [4]. Серед програм, здійснених організаціями зі США, найбільш ефективними виявились ті, які були реалізовані в сферах розвитку ринкової економіки, розвитку демократичних інституцій, вирішення суспільних проблем [33, 15].

Аналіз реалізації співробітництва в економічній площині вказує на існування широкого кола проблем (вади податкового і митного законодавства; нечіткі механізми розподілення наданої матеріальної допомоги; консультативна і науково-технічна допомога були надані у неадаптованій до російських умов формі тощо). Найголовнішою проблемою в процесі надання допомоги стала неготовність Російської Федерації як адресата допомоги до її отримання, а Сполучених Штатів Америки як донора до її надання. Це призвело до зниження ефективності від наданої допомоги для російської економіки. Більше того, вагома частина виділеної Росії допомоги в рамках програм технічної допомоги залишалась у США або була отримана американськими фірмами, які здійснювали спільні проекти в Росії з неурядовими і комерційними організаціями [6, 52].

Одночасно слід вказати, що більшість виділеної Російській Федерації фінансової допомоги у вигляді траншів не була надана в повному обсязі. Зокрема це відбувалось в період виникнення розбіжностей між стратегічними партнерами у політично-військовій площині [28, 47].

Інтеграція російської економіки до світової економіки. Окрім питання безпосередньої підтримки курсу реформ в Росії, Акт на підтримку свободи також вказував на участь США у процесі трансфор-

мації Росії через міжнародні стабілізаційні програми, які готувались Світовим Банком і МВФ [17; 21]. Проте економічна допомога надавалась з метою проведення курсу реформ згідно з рекомендаціями американських економічних експертів без врахування російської специфіки [40, 53; 10, 7-8]. Ця політика не стимулювала розвиток внутрішнього виробництва в Росії, провадячи до зростання зовнішнього боргу [5, 47-48].

В цьому контексті можна стверджувати, що процес інтеграції російської економіки до світової економіки відбувався односторонньо. Росія стала об'єктом впливу суб'єктів світової економіки, натомість сама була позбавлена можливості здійснення такого впливу. Одним із проявів цієї ситуації виявилась дискримінація Російської Федерації на міжнародному ринку, оскільки вона не брала участі в міжнародному поділі праці і не мала статусу держави з ринковою економікою. Наслідком цього часто ставали так звані торговельні війни, підставою яких була проблема інтеграції Росії до світової економіки шляхом вступу до Світової організації торгівлі (СОТ).

Переговори Росії зі Світовою організацією торгівлі розпочалися в 1995 році [30, 347]. Вони проходили дуже складно; зокрема внаслідок спротиву Росії щодо вимог, які їй ставились (питання демонополізації енергетичної сфери). Це слід розглядати в контексті захисту її національних економічних інтересів. Переговорний процес був інтенсифікований під час першої президентської каденції Володимира Путіна, який вступ до Світової організації торгівлі розглядав як інструмент зміцнення економіки держави [9]. Позитивним чинником, який здійснив вплив на процес приєднання Росії до СОТ та на процес реалізації співпраці обох держав, стало надання США і Європейським Союзом в 2002 році Росії статусу держави з ринковою економікою. Однак переговорний процес щодо вступу до СОТ і надалі триває.

Зовнішня заборгованість Російської Федерації. В 1991 році зовнішній борг Російської Федерації становив 120 млрд. дол. [22, 119]. Її кредиторами були Паризький клуб держав-кредиторів, державам-членам якого Росія повинна була сплатити одну третю свого боргу, та Лондонський клуб комерційних кредиторів, яким належала решта її боргу.

Одним із позитивних прикладів дій США на шляху інтеграції Росії до міжнародних економічних інституцій стало сприяння її прийняттю до Лондонського клубу і Паризького клубу в 1997 році. Проте однією з умов вступу Російської Федерації виявилась її відмова від більшості боргів держав, що розвиваються, Радянському Союзу, сукупний роз-

мір яких, враховуючи зміни в курсах валют, становив приблизно 175 млрд. дол. [22, 125].

*Таблиця 1.
Борг держав, що розвиваються, Радянському Союзу*

№	Держава	Розмір (млрд. радянських рублів)	Частка (%)
1	Куба	15,5	18,1
2	Монголія	9,5	11,1
3	В'єтнам	9,1	10,6
4	Індія	8,9	10,4
5	Сирія	6,7	7,8
6	Ірак	3,8	4,4
7	Афганістан	3,1	3,6
8	Ефіопія	2,9	3,4
9	Північна Корея	2,2	2,6
10	Нікарагуа	0,9	1,0
11	Лаос	0,8	0,9
12	Мозамбік	0,8	0,9
13	Решта 49 держав	21,6	25,2
	Разом	85,8	100,0

Джерело: Hishow O. N. Russia`s external debt: infinite rescheduling? / O. N. Hishow // Communist and Post-Communist Studies. – 2001. – Vol. 34. – № 1. – P. 126.

З іншого боку, Росія провела реструктуризацію державного боргу. В результаті переговорів у 1997 році Лондонський клуб погодився на списання суттєвої частини її боргу, а частина, що залишилась, у сумі приблизно 32 млрд. дол. повинна бути сплачена протягом 25 років [10, 10]. В 2000 році, після нових тривалих переговорів, була підписана угода між Росією та Лондонським клубом про списання приблизно 10,6 млрд. дол. від суми боргу в 32 млрд. дол. Однак подібна умова не була підписана з Паризьким клубом [31, 294; 22, 123].

Проблема зовнішнього боргу Росії була тісно пов'язана з процесом економічних реформ, які відбувались під патронатом МВФ. Одним із наслідків їхньої реалізації стало збільшення обсягу боргових зобов'язань Росії. Протягом 90-х років МВФ надав Росії кредитів в розмірі 32,1 млрд. дол. [5, 46]. В 2001 році влада Російської Федерації прийняла рішення про припинення співробітництва з МВФ.

Внаслідок зовнішніх позик протягом 90-х років зовнішній борг Російської Федерації, включаючи зобов'язання СРСР, перед 2001 роком становив приблизно 150 млрд. дол. [31, 294]. Зростання економіки під час першої каденції Володимира Путіна дозволило збільшити виплати по обслуговуванню зовнішнього боргу, результатом чого стало суттєве його зменшення і під кінець 2003 року він становив лише 115 млрд. дол.

Варто вказати, що проблему зовнішньої заборгованості Росії слід розглядати в контексті реформ її економічної системи, в тому числі тих, що відбувались відповідно до рекомендацій американських експертів.

Енергетичні проблеми. Особливий розвиток енергетичного діалогу США і Росії можна відмітити в період каденції Володимира Путіна і Джорджа Буша молодшого. На початку 90-х років потенційна співпраця в енергетичній сфері передбачала можливість її розвитку лише в регіоні Каспійського моря. Натомість поважно не розглядалась співпраця на Далекому Сході і у Східному Сибіру Росії.

Також слід підкреслити, що рівень двосторонніх відносин в економічній площині між Сполученими Штатами Америки і державами Близького Сходу, насамперед Саудівською Аравією і Іраном, істотно впливав на політику США в політичній площині, зокрема в регіоні Близького Сходу [38; 23, 282-285]. Проблема необхідності диверсифікації джерел отримання енергії і позбавлення залежності від регіону Близького Сходу призвела до інтенсифікації співпраці США і Росії в сфері енергетичного діалогу. Російська Федерація в свою чергу прагнула диверсифікувати регіони експорту своєї енергетичної сировини.

Каспійсько-Чорноморський регіон. Каспійсько-Чорноморський регіон становить джерело величезних запасів природного газу і нафти [25, 549-550; 39, 101]. Отже, в 90-х роках він став елементом конфронтації і суперництва між США і Росією, перешкоджаючи в розвитку їхнього стратегічного партнерства як у політично-військовій площині, так і в економічній [3, 79-81; 34, 123].

Підставою реалізації відмінної політики кожним зі стратегічних партнерів в цьому регіоні стала розбіжність в способах визначення правового статусу Каспійського моря, який, в свою чергу, визначав спосіб експлуатації покладів нафти на каспійському шельфі [24, 66-

67]. Одночасно проблема Каспійського моря означала появу потенційних конкурентів для Росії на світовому енергетичному ринку, що могло б призвести до суперництва прикаспійських держав за іноземні інвестиції в економічній площині та унезалежнення держав СНД від російського впливу в політичній площині.

Росія визначала Каспійське море як озеро, а отже, жодна з прикаспійських держав не мала права самостійно, без консультацій з сусідами, розпоряджатися ресурсами Каспійського моря [20, 37; 24, 65; 25, 550-551]. Натомість Сполучені Штати Америки в рамках двосторонніх відносин з прикаспійськими державами СНД (насамперед, з Азербайджаном і Казахстаном) провадили політику на визнання Каспійського моря відкритим водним басейном і поділу його шельфу з метою використання природних ресурсів [29, 139]. Також планувалось, аби для транспортування газу були використані території Азербайджану, Туреччини, Вірменії і Грузії. Одночасно слід вказати, що держави СНД також здійснювали політику реалізації проектів в сфері видобутку і транспортування енергетичних ресурсів (наприклад, TRACECA і INOGATE) без участі Росії [27, 110-111].

Проте після подій 11 вересня США політику в економічній площині в цьому регіоні пов'язали з політикою, яку вони реалізовували у політично-військовій площині в контексті боротьби проти тероризму. Розвиток енергетичного діалогу почали розглядати як вимір процесу забезпечення національної безпеки кожної з держав і міжнародної безпеки через встановлення і зміцнення міжнародної енергетичної стабільності [14; 26; 11; 2]. В цьому контексті США і Росія беруть спільну участь в експлуатації покладів нафти в регіоні, а також ведуть діалог щодо експорту транскаспійської нафти (Caspian Pipeline Consortium) [15]. Проте США одночасно беруть участь у проектах без участі Росії – нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан (Main Export Pipeline) [39, 105; 25, 569].

Регіон Далекого Сходу Російської Федерації. Під кінець 90-х років – на початку XXI століття в регіоні Далекого Сходу Росії була інтенсифікована співпраця в енергетичній сфері.

Сполучені Штати Америки реалізовували політику інвестування в енергетичний і паливний сектори Росії; в свою чергу російські газові і нафтові компанії здійснювали політику активної участі у внутрішньому американському ринку.

Сполучені Штати Америки і Російська Федерація в регіоні Далекого Сходу Росії зосередили свої зусилля на побудові нафтопроводів з Західного Сибіру до найближчих морських портів, на будівництві

глибоководних портів в Росії, а також на експлуатації шельфових родовищ нафти на Магадані та Чукотці [14; 7, 37].

Незважаючи на судовий процес проти компанії „Юкос” [32, 28-29], це не перешкодило співробітництву обох держав в енергетичній сфері. Проте, як показав подальший розвиток ситуації навколо компанії „Юкос”, Російська Федерація вважала енергетичну галузь як таку, що має надзвичайно високе значення для забезпечення її національної безпеки, результатом чого стала реалізація політики на недопущення викупу іноземними компаніями державних ресурсів в цій сфері, та обмеження діяльності цих компаній в плані інвестицій в експлуатацію родовищ нафти і природного газу (на приклад, Штокман).

Ірак. Політика Сполучених Штатів Америки і Російської Федерації в енергетичній сфері концентрувалась також в регіоні Близького Сходу, зокрема в Іраку. Співпраця стратегічних партнерів в Іраку після закінчення військової операції в 2003 році знаходилась під впливом політики, яку реалізовувала кожна держава окремо у політично-військовій площині. Слід вказати, що США пробували перешкодити Росії в реалізації її економічних інтересів в Іраку (США оголосили, що право відбудовувати економіку шляхом виграшу тендерів на видобуток нафти належатиме лише тим державам, котрі брали участь у військових діях). Спротив Росії і міжнародної спільноти загалом змусив США відмовитись від їхнього рішення.

Також слід вказати, що політика Російської Федерації щодо Іраку включала питання повернення боргу Іраку [36; 37, 34] та проблему припинення санкцій, які були накладені на Ірак в 1990 році. Росія висловилась за відміну санкцій за умови, що майбутній уряд Іраку визнає всі міжнародні зобов'язання режиму Хусейна, включно з підписаними контрактами на видобуток нафти. Натомість США виступали за негайне анулювання всіх боргів Іраку. В рамках G-8 було прийнято рішення про замороження до 2005 року виплати Іраком боргу. Це рішення доповнила згода Росії на реструктуризацію боргу в рамках Паризького клубу [19]. Резолюція про відміну санкцій була ухвалена в ООН в травні 2003 року. Отже, обидві сторони спрямували свої зусилля на встановлення стабілізації на Близькому Сході, аби мати можливість реалізовувати свої економічні інтереси в цьому регіоні.

Замість висновків. Діалог Росії та США в економічній площині в рамках їхнього стратегічного партнерства був доволі складним і відзеркалював розвиток співпраці у політично-військовій площині.

Співробітництво двох держав в економічній сфері відбувалась ніби в двох паралельних вимірах. З одного боку, Росія виступала

об'єктом дій США внаслідок своєї економічної слабкості після розпаду СРСР. З іншого боку – партнером США в процесі здійснення енергетичного діалогу.

Також потрібно визнати, що під впливом певної частини політичних еліт Сполучені Штати доволі часто реалізували політику щодо Росії, яка повинна була затримати її економічне відродження. Зміна настанов в політичних колах США щодо Росії відбувається лише під час каденції Джорджа Буша молодшого. Зокрема, було вирішено, що економічна стабільність в Росії сприятиме стабільності на євразійському континенті. Реалізація економічних, та в першу чергу енергетичних, інтересів США була поставлена вище за просування демократії в центральноазійських державах, які утворились після розпаду СРСР.

Саме з початком ХХІ століття також відбувається зміна у виробленні та здійсненні внутрішньої економічної політики Росії. Вона відмовляється від допомоги як США, так і міжнародних фінансових інституцій. Одним із головних чинників цього стало встановлення сприятливої для Росії кон'юнктури на світових енергетичних ринках.

Переломним моментом у реалізації співпраці в економічній площині стали події 11 вересня 2001 року, внаслідок чого співробітництво в Каспійсько-Чорноморському регіоні, на Далекому Сході і в Іраку почали розглядати в контексті забезпечення національної безпеки та в економічній площині. В свою чергу, наявність розбіжностей між США і Росією в процесі реалізації цієї співпраці обумовлена їхньою конкуренцією в економічній площині.

Джерела та література

1. Ванкуверская декларация // Дипломатический вестник. – 1993. – № 7-8. – С. 18-19.
2. Жизнин С. З. Нефтяные приоритеты российской дипломатии и энергетическая стратегия России / С. З. Жизнин // Дипломатический вестник. – 2002. – № 2. – С. 117-121.
3. Жизнин С. З. Энергетическая дипломатия в Каспийско-Черноморском регионе (газовые аспекты) / С. З. Жизнин, П. И. Родионов // Дипломатический вестник. – 2000. – № 6. – С. 79-87.
4. Зименков Р. И. Американская экономическая помощь России: основные проблемы и тенденции / Р. И. Зименков, В. Г. Курьеров // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – № 10. – С. 3-16.
5. Кузнецов В. Отношения России с МВФ / В. Кузнецов // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 46-52.
6. Лебедев И. Л. Об американской правительственной помощи странам СНГ / И. Л. Лебедев // США: экономика, политика, идеология. – 1996. – № 10. – С. 51-58.

7. Матяш В. Н. О месте и роли России в АТР на рубеже столетий / В. Н. Матяш // США: экономика, политика, идеология. – 1996. – № 9. – С. 31-46.
8. Московская декларация // Дипломатический вестник. – 1994. – № 3-4. – С. 12-14.
9. Послание Президента Российской Федерации В. Путина Федеральному Собранию Российской Федерации : від 18 квітня 2002 р. – Режим доступу : <http://www.kremlin.ru/text/appears/2002/04/28876.shtml>
10. Рогов С. М. Новая повестка дня в российско-американских отношениях: экономические аспекты / С. М. Рогов // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – № 2. – С. 3-18.
11. Родионов П. И. „Газовые” приоритеты российской дипломатии / П. И. Родионов, С. З. Жизнин // Дипломатический вестник. – 2000. – № 2. – С. 58-65.
12. Совместное заявление о принципах и целях развития торгового, экономического и инвестиционного сотрудничества между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки. „Партнерство для экономического прогресса” // США: экономика, политика, идеология. – 1995. – № 4. – С. 123-126.
13. Совместное заявление Президента В. В. Путина и Президента Дж. Буша о новом российско-американском энергетическом диалоге : від 24 травня 2002 р. – Режим доступу: http://2002.kremlin.ru/summit8/s8_doc4ru.html
14. Совместное заявление Президента Российской Федерации В. В. Путина и Президента США Дж. Буша о развитии российско-американского энергетического диалога // Дипломатический вестник. – 2002. – № 12. – С. 35-36.
15. Совместное заявление Президента В. В. Путина и Президента Дж. Буша о развитии российско-американских экономических связей // Дипломатический вестник. – 2002. – № 6. – С. 39-41.
16. Хартия российско-американского партнерства и дружбы // Дипломатический вестник. – 1992. – № 13-14. – С. 7-11.
17. Aid to the New Independent States: A Peace We Must Not Lose // U. S. Department of State Dispatch. – 1992. – Vol. 3, № 15. – Access mode: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1992/html/Dispatchv3no15.html>
18. Assistance To Promote Reform In the New Independent States // U. S. Department of State Dispatch. – 1992. – Vol. 3, № 44. – Access mode: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1992/html/Dispatchv3no44.html>
19. Baker P. In Reversal, Russia Agrees to Discuss Debt Relief for Iraq / P. Baker // The Washington Post. 2003. – 19 Dec. – Access mode: <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A12380-2003Dec18&notFound=true>
20. Daca A. Konflikty wewnętrzne na obszarze b. ZSRR / A. Daca, P. Piątkowski // Rosja / red. : E. Przewodzki. – Warszawa, 1996. – S. 14-40.
21. FREEDOM Support Act Signed Into Law // U. S. Department of State Dispatch. – 1992. – Vol. 3, № 43. – Access mode: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1992/html/Dispatchv3no43.html>
22. Hishow O. N. Russia's external debt: infinite rescheduling? / O. N. Hishow // Communist and Post-Communist Studies. – 2001. – Vol. 34, № 1. – P. 113-128.

23. Karsh E. Cold War, post-Cold War: does it make a difference for the Middle East? / E. Karsh // *Review of International Studies*. – 1997. – Vol. 23, № 3. – P. 271-291.

24. Kolbaja D. Geopolityka i geostrategia Rosji wobec republik poradzieckich. Kaukaz i Azja Środkowa / D. Kolbaja // *Szkice o Rosji* / red. : A. Stepien-Kuczyńska, J. Adamowski. – Łódź – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Łódzki, 2000. – S. 63-70.

25. Kuniholm B. R. The Geopolitics of the Caspian Basin / B. R. Kuniholm // *The Middle East Journal*. – 2000. – Vol. 54, № 4. – P. 546-571.

26. Maksimenko V. I. Russia's assets and liabilities in South-West Asia / V. I. Maksimenko // *Russia and Asia. The Emerging Security Agenda* / ed. : G. Chufirin. – SIPRI, N. Y., Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 157-171.

27. Marcinko M. Problem bezpieczeństwa na Zakaukaziu w świetle polityki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej / M. Marcinko // *Polityka zagraniczna Rosji* / red. : M. Zamarlik. – Kraków : Instytut Studiów Strategicznych, 2002. – S. 83-114.

28. Mroz J. E. Russia and Eastern Europe: Will the West Let Them Fail? / J. E. Mroz // *Foreign Affairs*. – 1992/1993. – Vol. 72, № 1. – P. 44-57.

29. Olcott M. B. Central Asia, Russia and the West / M. B. Olcott // *Russia and Asia. The Emerging Security Agenda* / ed. : G. Chufirin. – SIPRI, N. Y., Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 137-154.

30. Sabelnikov L. Russia on the way to the World Trade Organization / L. Sabelnikov // *International Affairs*. – 1996. – Vol. 72, № 2. – P. 345-355.

31. Sakwa R. Russian Politics and Society. Third Edition / R. Sakwa. – London, New York : Routledge, 2002. – 560 p.

32. Shleifer A. A Normal Country / A. Shleifer, D. Treisman // *Foreign Affairs*. – 2004. – Vol. 83, № 2. – P. 20-38.

33. Stachura J. Perspektywy stosunków amerykańsko-rosyjskich i ich znaczenie dla polityki USA wobec Europy Środkowo-Wschodniej / J. Stachura. – Warszawa : PISM, 1994. – 26 s.

34. Stachura J. Polityka amerykańska wobec republik postradzieckich / J. Stachura // *Polityka Wschodnia*. – 1993. – № 1. – S. 109-124.

35. Text of Joint Declaration on a new strategic relations between the US and Russia. – Access mode: <http://www.fas.org/nuke/control/sort/joint-decl.html>

36. The choice facing Russia // *The Daily Telegraph*. 2003. – 6 March. – Access mode: <http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2003/03/06/dl0601.xml&sSheet=/opinion/2003/03/06/ixopinion.html>

37. Trenin D. A Farewell to the Great Game? Prospects for Russian-American security cooperation in Central Asia / D. Trenin // *European Security*. – 2003. – Vol. 12, № 3-4. – P. 21-35.

38. Watkins E. The unfolding US policy in the Middle East / E. Watkins // *International Affairs*. – 1997. – Vol. 73, № 1. – P. 1-14.

39. Wiberg-Jørgensen P. America's Freedom to Act in the Caspian Area / P. Wiberg-Jørgensen // *European Security*. – 1999. – Vol. 8, № 4. – P. 100-108.

40. Zelikow P. Beyond Boris Yeltsin / P. Zelikow // *Foreign Affairs*. – 1994. – Vol. 73, № 1. – P. 44-55.